

KASNI RADOVI PROF. DR. DŽEMALA HATIBOVIĆA

Prof. Dr. Džemal Hatibović jedan je od najprominentnijih istraživača u oblasti azijske ekonomije na području ex Jugoslavije. Dugi niz godina istraživao je prije svega modele razvoja japanske ekonomije što ga je često vodilo u zemlje Dalekog Istoka gdje je proveo dugi niz godina na Institutu za japansku i azijske ekonomije u Tokiu. Napisao je brojne knjige i studije koje se odnose na modele razvoja azijske i prije svega japanske ekonomije, u kojima je razvio posebnu metodologiju istraživanja azijskog načina proizvodnje i utjecaja ovog modela proizvodnje na modela japanskog ekonomskog razvoja. Zbog izuzetnog doprinosa u promociji razvoja modela proizvodnje i kulturnih vrijednosti japanskog društva, dekorisan je “ORDENOM IZLAZEĆEG SUNCA” najvišim odlikovanjem koje se dodjeljuje u Japanu za izvanredne zasluge od interesa za japanski narod. Bio je blizak saradnik brojnih poznatijih ekonomista svijeta kao sto je švedski ekonomista Gunnar Myrdal, dobitnik nobelove nagrade za ekonomiju, američki ekonomist Paul Swezzy, najpoznatiji marksistički teoretičar u 20 stoljeću, te Samir Amin-a, Andre Gunder Frank-a, i Raul Prebisch-a, koji su ostavili veliki utjecaj na brojne radove Džemala Hatibovića. Cijeli svoj radni vijek Dr. Hatibović proveo je na Institutu za međunarodnu privredu i politiku u Beogradu, gdje je bio šef Departmana za regionalna istraživanja a docnije i zamjenik šefa odjela za vanjsku politiku Predsjedništva ex Jugoslavije, gdje se je posebno istakao u kreiranju političke klime u cilju spriječavanja izbijanja oružanih sukoba.

U ovom bloku predstavljama samo nekoliko njegovih radova koji su objavljeni u dnevnoj štampi a koji bi mogli imati značaj za razumjevanje procesa koji se danas dešavaju kod nas i u međunarodnoj zajednici a koji bi mogli biti inspiracija za neka razmišljanja u bliskoj buducnosti. Treba napomenuti da su ideje koje su ovjde izložena u popularnoj žurnalističkoj formi razvijene i eksplicirane u najnovijoj knjizi Prof. Hatibovića EKONOMSKI RAZVOJ koja će se pojaviti u štampi u 2015.

Prof. Dr. Nedžad Bašić

Prof. dr Džemal Hatibović

KAKO REFORMISATI SAVIJET BEZBIJEDNOSTI UJEDINJENIH NACIJA ?

Od osnivanja Ujedinjenih nacija prije šezdesetosam godina svijet se u nekim pogledima promijenio mnogo, u drugima malo, a u trećima nije nimalo. Tako na primjer, mnogo se promijenila globalna struktura moći država, ali se nije nimalo promijenila činjenica da su SAD bile i ostale najkompletnija supersila, ili da se mnogo promijenio broj članica Ujedinjenih nacija jer se učetvorostručio, a da su i danas, kao i prije šezdesetosam godina, stalne članice Savjeta bezbjednosti istih pet država. Takođe, mnogo se promijenila lista i hijerarhija ključnih problema sa kojima se svijet suočava, ali je prioritet očuvanja svjetskog mira i bezbjednosti ostao isti.

U jednom tako značajnom organu kakav je Savijet bezbjednosti, kome glava VII Povelje UN daje pravo primjene prinudnih mjera, iako su, u načelu, sve članice UN ravnopravne, pet država ima status stalnih članica, a svaka ponaosob veliku moć tj. ima pravo veta. Na taj način, svaka stalna članica ima mogućnost da spriječi donošenje svake odluke u Savjetu koja joj se ne dopada, pogotovu odluke koja bi bila u suprotnosti sa njenim interesima. To pak znači da tih pet članica imaju status neke vrste međunarodnopravnih supersila koje u nekim važnim stvarima uživaju međunarodnopravni imunitet !

Poveljom Ujedinjenih nacija, bez pozivanja na bilo kakve razloge ili mjerila, kao stalne članice Savjeta bezbjednosti određene su: SAD, Sovjetski Savez (čije mjesto je naslijedila Rusija), Kina, Velika Britanija i Francuska. Zajedničko tim zemljama bilo je to da su iz Drugog svjetskog rata izašle kao pobjednice, da su bile nezavisne, vojno snažne i međunarodno vrlo uticajne zemlje. Ipak, svojom ukupnom moći izdvajale su se SAD koje su iz Drugog svjetskog rata izašle kao jedina nuklearna, ekonomska i finansijska supersila. S druge strane pak, pravo predstavljanja Kine u svim organima UN, čitavih četvrt stoljeća, bilo je dato izbjegličkoj, kuomintanškoj vladi na Tajvanu, da bi tek nakon normalizacije odnosa između SAD i NR Kine bilo prenijeto na vladu u Pekingu. Za izbor deset stalnih članica Savjeta bezbjednosti, koje na dvije godine bira Generalna skupština UN, međutim, postoje dva jasno određena kriterijuma: 1) doprinos članice UN održavanju međunarodnog mira i bezbjednosti kao i ostvarivanju ostalih ciljeva UN i 2) ravnomjernost zastupljenosti svih regiona svijeta.

Kada se pobliže analizira struktura sadašnjeg stalnog sastava Savjeta bezbjednosti, vidi se da su svih pet zemalja nuklearne sile, da su četiri od njih (sem Velike Britanije) i kosmičke sile, da su četiri od njih hrišćanske (što znači da je zastupljena samo jedna religija sa oko 2,1 milijardu vjernika, a dvije ostale mnogoljudne: islam sa oko 1,7 milijardi i hinduizam sa oko 1,0 milijardi, uopšte nisu zastupljene), i jedna sa nereligioznom većinom (NR Kina), da su četiri predstavnice bijele, a samo jedna žute i nijedna crne rase, da su tri evropske, a po jedna sjevernoamerička i azijska itd.

Budući da danas, šezdesetosam godina od okončanja Drugog svjetskog rata, sintagme kao što su „zemlje pobjednice u Drugom svjetskom ratu” ili „zemlje poražene u Drugom svjetskom ratu” zvuče pomalo anahrono, a u prvi plan izbijaju razni drugi kriterijumi vrednovanja i drugačije sintagme, prirodno je što je šezdesetosam godina nakon osnivanja UN, na dnevniom redu i reforma Savjeta bezbjednosti, prije svega, pitanje njegovog stalnog sastava. Prijedlozi za novi sastav pljušte sa svih strana, pa evo jednog skromnog priloga njihovoj lepezi.

Razumije se, pri formulisanju svakog prijedloga, ključno pitanje su kriterijumi koji bi trebalo da kvalifikuju pojedine zemlje da budu stalne članice Savjeta bezbjednosti.

Ako je to vojna moć, onda, pored sadašnjih pet članica treba dodati i one članice koje raspolažu nuklearnim oružjem (koje im obezbjeđuje vojnu nadmoćnost nad onima koje ga nemaju), a to su : Indija, Pakistan, Izrael i Sjeverna Koreja.

Ako se kao mjerilo uzme brojnost stanovništva, onda, pored Kine, SAD i Rusije, u stalni sastav Savjeta treba uključiti: Indiju, Evropsku uniju, Indoneziju, Brazil, Pakistan, Bangladeš i Nigeriju.

Ako se kao mjerilo uzme realna vrijednost ukupnog domaćeg proizvoda, onda bi stalni sastav trebalo da čine Evropska Unija, SAD, Kina, Japan i Indija.

Ako kao kriterijum usvojimo ravnomjernost geografske zastupljenosti kombinovanu sa brojnošću stanovništva, onda bi Sjeverna Amerika trebalo da dobije -- jedno mjesto (SAD), Južna Amerika -- takođe jedno (Brazil), Evropa -- dva (EU i Rusija), Afrika -- dva (Nigerija i Egipat) i Azija -- četiri (Kina, Indija, Indonezija i Pakistan).

Ako kao kriterijum uzmemo ravnopravnost rasa, kombinovanu sa brojnošću pripadnika, onda bi bijeloj rasi trebalo da pripadnu -- četiri mjesta (SAD, EU, Rusija i Indija), žutoj -- tri (Kina, Indonezija i Japan), crnoj -- jedno (Nigerija) i mješovitim i prelaznim rasama -- jedno (Brazil).

O ravnomjernoj zastupljenosti glavnih civilizacijskih krugova vrlo je teško govoriti, jer je danas svaka civilizacija mješavina mnogih tekovina raznih civilizacija.

Budući da svaki pojedinačni kriterijum ima mnogo mana, jer bi iz stalnog članstva isključio pojedine značajne zemlje, čini se da bi najuputnije bilo usvojiti jedan kombinovani kriterijum, i to onaj koji uključuje najviše pojedinačnih. U tom slučaju, za stalne članice Savjeta bezbjednosti najviše bi se kvalifikovale: SAD, Brazil, EU, Rusija, Egipat, Nigerija, Kina, Indija, Indonezija, Pakistan i Japan.

Ovih jedanaest članica bilo bi određeno ako bi prevladala objektivna mjerila I pravednost. Tome se međjutim, više na djelu nego na riječima, suprotstavlja svih pet sadašnjih stalnih članica Savjeta bezbjednosti, jer smatraju da je u njihovom najboljem interesu da što duže sačuvaju dosadašnji status quo, bez obzira koliko bio anahron i nepravedan! Da bi pravda

pobijedila trebaće zato puno mudrosti, koordiniranog djelovanja i strpljenja, kao i saradnje među svim pomenutim, novim kandidatima.

(Članak objavljen u dnevnom listu „Politika” od 29. 04. 2005. Ponovo redigovan krajem jula 2013. g.)

Prof. dr Džemal HATIBOVIĆ:

*„Ne samo moral i zakoni već - i vlast, i
vlasništvo, i znanje - obavezuju !”
Dž.H.*

SVOJINA I PRIRODNO PRAVO

Uvod

Ako pod prirodnim pravom shvatimo pravo koje je u skladu sa ljudskom prirodom, a ona je jedinstvo dobra i zla, onda prirodno pravo izjednačavamo sa pozitivnim pravom. Ako, pak, pod prirodnim pravom podrazumjevamo pravo koje je u skladu sa prirodnim društvenim poretkom, budući da su u svakom društvenom poretku prisutni i dobro i zlo, onda opet prirodno pravo izjednačavamo sa pozitivnim pravom, a pozitivno pravo, kao kristalizovani pojavni oblik ukupnosti društvenih odnosa, slijedi sudbinu tog poretka. Društveni poretki, pak, kao što znamo, protekom vremena se smjenjuju!

Ako, pak, pod prirodnim pravom shvatimo skup prava koja treba da pripadaju svim ljudskim bićima, jer se radjaju slična po svojim fizičkim i intelektualnim sposobnostima, onda dolazimo do zaključka da je ključno prirodno pravo svih ljudskih bića - pravo na istovjetnost prava (i obaveza). Čitava ljudska istorija međjutim, ispunjena je mješavinom ostvarivanja i negiranja tog osnovnog prirodnog prava ljudi - prava na istovjetnost prava, tj. prava na ravnopravnost i to u svjetskim razmjerama!

Ova realnost međjutim, ne treba da nas navede na sumnju u pogledu postavljanja pitanja da li uopšte ima smisla govoriti o prirodnim pravima ako se ona, čak i danas, tako različito interpretiraju i brutalno krše! Ima smisla, jer u prirodi je čovjeka, prije svega, da nastoji da unapredjuje svoje stanje, tj. da stvara u skladu sa svojim željama i idealima i da, pošto živi u društvu, vodi računa i o drugim članovima tog društva, tj. da ima moral. Zato i možemo čovjeka definisati kao stvaralačko i moralno biće, dok mu je društvenost (na kojoj je insistirao Aristotel) svojstvo koje dijeli sa gotovo svim ostalim živim bićima!

Prirodno pravo mogli bismo dakle, definisati i kao pravo koje štiti skup najviših ideala savremenog čovjeka, tj. onaj dio razumnog u čovjeku koji je u skladu sa njegovim najvišim moralnim standardima, prije svega sa kategoričkim imperativom da ljudi treba da čine drugima ono što žele da drugi čine njima.

Ako prirodno pravo, pak, definišemo kao pravo koje štiti samo najviše univerzalne vrijednosti svakog ljudskog bića i svake ljudske zajednice (pri čemu se klasifikacijom i hijerarhijom tih vrijednosti bave : filozofi-aksiolozi, teolozi, ustavotvorci, tvorci Povelje UN i raznih akata o ljudskim pravima organa UN i drugih međunarodnih organizacija i institucija, pa i stručnjaci za prirodno pravo), nema sumnje da svojina, zbog svoje velike nezavisne i instrumentalne vrijednosti, jeste jedno od prirodnih prava čovjeka.

Razvoj ljudskog društva iznjedrio je bezbroj oblika svojine sa mnoštvom njenih prelaznih oblika, pri čemu su, u većini zemalja, danas dominantna tri: 1) **lična**, 2) **privatna** i 3) **državna (javna)**. U svjetlosti te činjenice, kao vrlo relevantno pitanje postavlja se slijedeće: *jesu li svi ovi oblici svojine prirodno pravo čovjeka, i, ako jesu, jesu li u istoj mjeri?*

1. Lična svojina i prirodno pravo

Često se dva antipodna, dijametralno suprotna oblika svojine: lična i privatna tretiraju kao sinonimi, ili se označavaju istom riječju ! Pri tome, jedni autori ličnu svojinu podvode pod privatnu kao što su to činili Marks i njegovi dogmatični sljedbenici, a drugi, privatnu podvode pod ličnu, kao što to čine građanski teoretičari.

Istina, Marks je uvidjao jasnu razliku između ova dva oblika vlasništva, ali je, ipak, pri tome pravio dvije fatalne greške. Prvo, i ličnu i privatnu svojinu nazivao je privatnom, ali im je dodavao različite attribute. Tako je ličnu svojinu nazivao „**individualnom privatnom svojinom**”, a privatnu „**kapitalističkom privatnom svojinom**”. Na taj način Marks je svoj i odijum ranih socijalista prema privatnoj svojini proširio i na ličnu. **Ključna razlika između lične i privatne svojine** međutim, sastoji se u okolnosti **da privatna svojina (za koju je sinonim kapital) implicira najamni odnos i eksploataciju, a lična ne**. Lična svojina je naime svojina u kojoj se stiču **vlasnik i radno aktivni**, a privatna implicira postojanje i povezanost **vlasnika i nevlasnika** u datom odnosu !

Drugu fatalnu grešku Marks je pravio smatrajući da individualnu privatnu svojinu nad sredstvima za proizvodnju, tj. ličnu, treba uništiti, jer je smetnja proizvodnji velikog obima tj. masovnoj proizvodnji! Nije uviđao da masovna proizvodnja nije svuda moguća, a ni u snu nije sanjao da će i 150 godina poslije objavljivanja njegovog Kapitala, čak i u najrazvijenijim zemljama, sitna i srednja preduzeća (kako u ličnoj tako i u privatnoj svojini) proizvoditi više dobara i usluga i zapošljavati više ljudi nego krupna! Takođe, nije uviđao da se u cilju ukрупnjavanja proizvodnje, i lična svojina, isto tako kao i privatna, može dobrovoljno udruživati tj. da i lična i privatna svojina mogu biti, kako pojedinačne, tako i grupne (**grupna lična svojina** su, na primjer, akcije većeg broja zaposlenih u istoj kompaniji, a **grupna privatna** su akcije te kompanije u vlasništvu lica van te kompanije, ili, kada su isključiva svojina skupine menadžera te kompanije, a ne i ostalih zaposlenih)!

Marksisti su, negdje brže negdje sporije, ali gotovo svuda naknadno, shvatili da su u gotovo svim zemljama u kojima su bile izvršene eksproprijacije vlasnika kroz nacionalizacije, konfiskacije, nasilne kolektivizacije i druge mjere države, gotovo upropašćeni poljoprivreda, sitna industrija, zanatstvo, sitna trgovina i druge uslužne djelatnosti, tj. upravo one djelatnosti u kojima je motorna snaga napretka lični interes i lična inicijativa miliona ljudi. Upravo su pogubne posljedice, na primjer, nasilne kolektivizacije na selu u mnogim zemljama, koje su dovodile do drastičnog pada poljoprivredne proizvodnje, pokazale u kolikoj je mjeri lična svojina nad zemljom bila superiorna (u uslovima tadašnjeg stanja tehnologije poljoprivredne proizvodnje) u odnosu na druge oblike svojine.

Lična svojina je oblik svojine koji je najviše u skladu sa ljudskom prirodom! (sem oblasti u kojima su državna i javna svojina nužni, pa time i prirodni oblici svojine!) I, upravo zahvaljujući toj okolnosti, lična svojina postoji otkako postoji ljudsko društvo, tj. ona je nastariji i najtrajniji oblik svojine koji postoji u svakoj zemlji, u svim vremenima i svim društvenim sistemima. Istina, nije uvijek bivala i ostajala dominantan oblik u svim oblastima ekonomskog života. Lični vlasnik, bio to slobodan seljak, zanatlija, trgovac ili neko četvrti, čak i u robovlasničkom Rimu, bio je stub njegove vojne moći! Lična svojina je danas dominantan oblik svojine u tri, a značajan u jednom od pet glavnih elemenata ekonomskog bogatstva velikog broja zemalja, a posebno onih nastalih raspadom bivše Jugoslavije. Tako, gotovo svo znanje, uključujući tu i intelektualnu svojinu, u ličnoj je svojini građana. Glavni element ekonomskog bogatstva na selu – zemlja i zgrade - takođe, uglavnom su u ličnoj svojini građana. Glavni element ekonomskog bogatstva u gradu - stanovi i kuće – takođe su, u velikoj većini slučajeva u ličnoj svojini građana. Jedan dio sredstava za proizvodnju, posebno u sitnim, porodičnim preduzećima, kao i jedan dio akcija u srednjim i krupnim, u ličnoj je svojini građana zaposlenih u tim preduzećima. Jedino su dakle, jedan dio akcija u sitnim, srednjim i krupnim preduzećima u privatnoj, a infrastruktura i prirodni izvori, uglavnom, u državnoj svojini.

S obzirom na toliku zastupljenost lične tj. personalne svojine u ukupnom ekonomskom bogatstvu i ulogu u ekonomskom životu, postavlja se pitanje da li je bolje takve sisteme nazivati kapitalističkim ili personalističkim?! Naime, iako mi toga nismo svjesni, već postoji alternativni sistem kapitalizmu i to je, prije svega, personalizam kao dominantan sistem, ali u simbiozi sa kapitalizmom i elementima raznih drugih sistema!

Lična svojina je superioran oblik svojine (mada ne u svim oblastima i uvijek) i kao takva nesumnjivo jeste prirodno pravo čovjeka. Ona čovjeka čini ekonomski nezavisnim, slobodnim, dostojanstvenim, ponosnim i intimno zadovoljnim ! Ona ga najviše motiviše da radi i da stvara. Ona je čvrst temelj istinske demokratije.

Ona ekonomski nije manje efikasna od ostalih oblika svojine. Empirijska istraživanja i stvarnost superindustrializovanih zemalja pokazali su naime jednu neočekivanu činjenicu, a to je da u istim institucionalnim okvirima tržišnih privreda, ekonomska efikasnost u srednjim i krupnim kompanijama uopšte i ne zavisi od oblika svojine. Pokazalo se da su u jednim granama

najefikasnija preduzeća u privatnoj, u drugim, u ličnoj, a u trećim, u državnoj (javnoj) svojini! Ono što je bilo zajedničko svim uspješnim krupnim kompanijama bili su vrlo sposobni menadžeri i izvjesni oblici učešća zaposlenih u unapredjenju tehnologije i organizacije rada kao i u upravljanju preduzećima !

Da su kojim slučajem istraživanjem bila obuhvaćena i sitna preduzeća, ne bi trebalo ni postavljati pitanje koja bi bila ekonomski najefikasnija, jer bi se superiornost ličnog interesa i lične inicijative nad privatnim i državnim interesom i inicijativom pokazali tako evidentnim u velikom broju oblasti proizvodnje dobara i usluga!

2. Privatna svojina i prirodno pravo

Privatna svojina, za razliku od lične, dihotomne je prirode, zbog čega ona istovremeno i jeste i nije prirodno pravo privatnog vlasnika. Naime, formalno - pravno gledano, zaposleni stupaju u najamni radni odnos svojom voljom, tj. slobodno kao slobodni građani. Drugo, visina njihove zarade, u načelu, određuje se na tržištu radne snage, tj. radna snaga, kao i sve ostale robe, vrednuje se društveno potrebnim radom za njenu reprodukciju. Kolektivni ugovori poslodavaca i zaposlenih samo modifikuju načelo. Formalno - pravno gledano dakle, i radni odnos i zarada su pravični, i, iz tog ugla gledano, privatni vlasnik ima prirodno pravo na privatnu svojinu!

S druge strane gledano međutim, privatna svojina uključuje najamni odnos i eksploataciju.. Najamni odnos pak u dubokoj je suprotnosti sa jednim prosvjećenim gledanjem na ljudska prava jer je to odnos zavisnosti (i to vrlo često - egzistencijalne) i kao takav ponižavajući za savremenog čovjeka XXI stoljeća koji je obrazovan, informisan i vaspitavan u duhu demokratije i poštovanja ljudskih prava. Istovremeno, taj poniženi čovjek je i eksploatisan tj. prevaren što je amoralno i nepravedno, jer radna snaga je jedina roba koja svojom upotrebom stvara veću vrijednost nego što je njena cijena.. Višak rada od najamnog radnika se odvaja dakle, poluprevarom, što je ogroman napredak u odnosu na društva u kojima je bio odvajanje nasiljem, ali još uvijek daleko od društva dostojnog čovjeka, tj. društva u kome će biti odvajanje dobrovoljno, a to je personalističko društvo. Iz ovog drugog ugla gledano dakle, privatni vlasnik, u načelu, nema prirodno pravo na privatnu svojinu!

Ovaj drugi načelan stav, u izvjesnoj mjeri, treba da bude modifikovan načinom na koji je privatna svojina stečena.

Najbenigniji način je kada lični vlasnik, zahvaljujući akumulaciji znanja i ekonomskog bogatstva, proširi svoju djelatnost zapošljavanjem najamne radne snage i preraste u privatnog

vlasnika. Drugi način je akumulacijom starog kapitala, tj. kada privatna svojina manjeg obima preraste u privatnu svojinu većeg obima. Treći način je nelegalno pribavljanje bilo kog oblika tuđe imovine i njeno pretvaranje u kapital, tj. privatnu svojinu. Četvrti način bila je u novije vrijeme privatizacija tj. pretvaranje državne i društvene svojine u privatnu. .

U bivšim etatističkim sistemima evropskih zemalja tj. sistemima u kojima je dominirala državna svojina nad sredstvima za proizvodnju izvršena je za kratko vrijeme konverzija državne u privatnu imovinu. Pošto je fond državne imovine bio ogroman, a raspoloživa lična i privatna finansijska sredstva u zemljama tranzicije bila vrlo skromna, kompletna privatizacija se mogla izvršiti bilo prodajom stranim kupcima, bilo, u nizu slučajeva, obezvređivanjem te imovine (po cijenu tranzicione krize) i, istovremeno, vrlo često, pribavljanjem novca raznim finansijskim i drugim malverzacijama i kupovinama te imovine na razne nezakonite načine. Da bi se ogromna državna imovina brzo privatizovala, etatistička društva su se dakle, u toku tranzicije, nužno morala, negdje u većoj, a negdje u manjoj mjeri, kriminalizovati! Tako su tranzicija, privatizacija i kriminalizacija, u mnogim slučajevima, postale sinonimi!

Posebno pitanje je, ne samo legalnost procesa privatizacije, već i njena legitimnost. Državna imovina stvarana je znanjem, znojem i odricanjem velikog broja njenih građana, a prelazila je u ruke vrlo malog broja vlasnika, ne rijetko, uz nisku, ili, čak, samo simboličnu nadoknadu. Te nadoknade jesu priticale u državni budžet, ali su često, više bile sredstvo za anesteziju javnosti nego pravična rekompensacija za otuđenu imovinu! Tako je privatizacija u procesu tranzicije u zemljama sa etatističkim sistemima bila, ustvari, eksproprijacija zaposlenih i ostalih građana, tj., u nizu slučajeva, prikriveno oduzimanje njihove, a samo formalno, državne imovine. Postavlja se zato pitanje: da li na ovakav način stečena imovina može biti zaštićena prirodnim pravom? Svakako da ne može, kao što ni lična svojina koja je stečena na ilegalan ili nemoralan način ne može uživati zakonsku zaštitu!

U istorijskoj retrospektivi gledano, moglo bi se postaviti još jedno pitanje: koja eksproprijacija je na prostorima bivše Jugoslavije bila nepravednija - ona poslije Drugog svjetskog rata kada su i lična i privatna svojina nasilno pretvarane u državnu, ili najnovija, tranzicijska, u slučajevima kada su državna i društvena svojina, na razne, istina, nenasilne, ali, često, amoralne načine, pretvarane u privatnu ?

U jednom segmentu državne (društvene) imovine – stambenom fondu -medjutim, odvijao se jedan vrlo progresivan proces – proces personalizacije, tj. prodaje stanova stanarima, a ne onima koji imaju novca da ih kupe i pretvore u kapital. Tako je, bez ijedne kapi krvi i ijedne suze, izvršena personalistička polurevolucija i to zahvaljujući dalekovidosti samo jednog čovjeka koji je blagovremeno, na prostorima cijele bivše Jugoslavije, lansirao ideju o prodaji stanova stanarima, tj. o pretvaranju državne u ličnu svojinu! Tim putem, mnogi građani koji nisu imali gotovo nikakve imovine, stekli su, sasvim zasluženno, vrijedne nepokretnosti, a sve

države, nastale raspadom bivše Jugoslavije, izbile na vrh svjetske liste zemalja po visini postotka stanara koji su vlasnici stanova i kuća u kojima stanuju i time u vrh liste zemalja po ravnomjernosti raspodjele ekonomskog bogatstva. Na taj način, ne samo da je kod velikog broja građana stvoreno osjećanje sigurnosti, već su imovinske i socijalne razlike među njima drastično smanjene, čime je znatno umanjena mogućnost velike socijalne krize (čak i u uslovima visoke nezaposlenosti), jer je stambeno pitanje jedno od ključnih socijalnih pitanja u svakom društvu.

Na sličan način moglo se postupiti i sa državnim i društvenim imovinom u preduzećima, tj. i njih je trebalo personalizovati i strateški podruštveniti kroz podjelu besplatnih akcija zaposlenima i strateškim društvenim fondovima: zdravstva, obrazovanja, nauke, kulture, penzionog osiguranja i socijalnog staranja. To bi bila ona druga polovina personalističke revolucije bez ijedne kapi krvi i ijedne prolivene suze! Prirodna evolucija samoupravljanja tj. upravljanja zaposlenih preduzećima i ustanovama u kojima rade bila je ona ka njihovoj personalizaciji i podruštvljanju, a ne ka vraćanju na kapital – odnos kroz privatizaciju!

3. Državna i javna svojina i prirodno pravo

S obzirom na nužnost postojanja države, koja je ključna institucija svakog politički organizovanog društva, u načelu, prirodno je pravo države da posjeduje imovinu i da njome raspolaže. Medjutim, nije svaka imovina kojom država raspolaže, ili, koja se tako zove, njeno prirodno pravo.

Prvo, prirodno je pravo države da raspolaže imovinom koja joj je neophodna za obavljanje njenih inherentnih funkcija, počev od upravnih, zakonodavnih i sudskih, pa do pojedinih uslužnih, koje bi bilo nemudro prepustiti bilo ličnom, bilo privatnom sektoru! Štaviše, u pojedinim sektorima privrede kao što je na primjer, vodosnabdjevanje, dobrodošao je čak i državni monopol koji garantuje zaštitu javnog interesa, kojeg privatni ili lični monopol mogu ozbiljno ugroziti. Medjutim, svuda tamo gdje je tržište bolji regulator privrednog života od državnog intervencionizma i gdje javni interes nije ugrožen, država nema prirodno pravo da bude neposredno prisutna i dužna je da privredni život prepusti ličnoj i privatnoj inicijativi i djelovanju tržišnih zakona!

Drugo, državna svojina u jednom nedemokratskom društvu je, ustvari, svojina birokratije i slična je grupnoj privatnoj svojini. Takva državna svojina teško da može uživati zaštitu prirodnog prava, jer uzurpator državne vlasti automatski je i uzurpator državne imovine. Najveću pak uzurpaciju u procesu tranzicije u Jugoslaviji i državama nastalim njenim raspadom predstavljalo je pretvaranje društvene svojine (koja je bila podijeljena svojina između zaposlenih, posloводства i države) u državnu da bi se lakše i jednostavnije izvršila privatizacija!

Ako je, pak, vlast demokratski izabrana, ona je predstavnik cijelog društva, pa je formalno državna svojina, ustvari, javna. Takva svojina treba da uživa zaštitu prirodnog prava.

Državna svojina dakle, ako se odnosi na onaj dio ekonomskog bogatstva jedne zemlje koji nužno treba da bude pod punom vlašću države jer je to u javnom interesu i ako je vlast u toj državi istinski demokratska, predstavlja prirodno pravo države, tj. državnih organa vlasti. I obratno, državna svojina nad dijelom ekonomskog bogatstva neke zemlje nad kojim nije nužna jer su drugi oblici vlasništva nad tim bogatstvom poželjniji, ili je stečena nasilnom konverzijom društvene u državnu svojinu, i ako vlast nije demokratski izabrana tj. nema mandat većine građana, ne predstavlja prirodno pravo države .

Umjesto zaključka

Tranzicija etatističkih društava (eufemistički označavanih kao „komunistička”, „socijalistička”, „realsocijalistička” i tome sl.) bila je providenjem data prilika da se, bez kapi krvi i ijedne prolivene suze, ogromna državna imovina transformiše u dva superiorna oblika svojine : 1) ličnu, kroz podjelu besplatnih akcija zaposlenima i 2) javnu, kroz podjelu besplatnih akcija strateškim fondovima: a) zdravstva, b) obrazovanja, c) nauke, d) kulture e) penzionog osiguranja i f) socijalnog staranja. Na taj način nastalo bi jedno personalističko društvo, tj. društvo sa dominacijom lične svojine i inicijative (u kombinaciji sa nedominantnim javnom i privatnom svojinom i inicijativom), istinski demokratsko i istinski slobodno društvo, društvo velike socijalne pravde i minimalne kriminalizovanosti, društvo sa razumnom kombinacijom djelovanja tržišnih mehanizama, državnog intervencionizma i naučnog programiranja razvoja svih oblasti, tj. **društvo koje je jedina racionalna alternativa kapitalizmu. Jedino u personalističkom društvu vladavina prirodnog prava bi bila nužnost, a ne ideal!**

SUMMARY

If we define natural law as the law that protects highest universal values of every human being, every society and international community, there is no doubt that ownership, thanks to its high independent and instrumental value, is one of the natural rights. **The development of human society has brought about many kinds of ownership, but, today, three kinds are dominant: 1) personal, 2) private and 3) state ownership.** In the light of that plurality of forms of ownership, highly relevant question is: are all these kinds of ownership natural rights of man, society and state, and, if so, are they that to the same degree?

Though personal and private ownership are antipodes, unfortunately, two main conventional schools of thought equalize them and use as synonyms. Personal ownership excludes hired labour relationship and exploitation, while private includes them.

Personal ownership is superior kind of ownership since it makes a man economically independent, socially free and dignified. As a matter of fact it is dominant kind of ownership in all states formed after the dissolution of former Yugoslavia since the majority of key elements of economic wealth (knowledge, land, houses and apartments) and one part of the enterprises are personal property. As such, personal property, is, of course, natural right of a man.

Private ownership, in one hand, is natural right of the owner since his employees are free men and they voluntarily accept their jobs and their wages. On the other hand, however, private ownership is not natural right of the owner since it implies both, hiring and firing, and exploitation of labour, something that is humiliating for educated and informed man of XXI century.

State ownership is natural right of the state to the extent to which state uses its property for the best interests of public and if the state organs are democratically elected. In other words, the state ownership is natural right of the state to the extent to which it is socialized i.e. to the extent to which it is in the service of the whole society and international community.

Recent and current transition of the statist societies was a gigantic lost chance for a bloodless and tearless transformation of the state ownership into personal and public ownership over enterprises and for formation of of one mixed and predominantly personalistic, dynamic, socially responsible, market economy.

(Rad objavljen u Zbirci Kopaoničke škole prirodnog prava za 2009. godinu. Ponovo redigovan u Avgustu 2010.)

KRVAVI PUT RAZLAZA

Sticajem dramatičnih unutrašnjih zbivanja (opšta kriza, orijentacija republičkih vrhova na korišćenje nacionalizma kao sredstva za održanje na vlasti, ili za dolazak na vlast) i dramatačnih promjena u međunarodnim odnosima (prestanak hladnog rata, propast ultraetatičkog sistema na Istoku, transformacija Sovjetskog Saveza u Zajednicu Nezavisnih Država), doskorašnja Jugoslavija se krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog stoljeća našla na raskrsnici na kojoj nije mogla ostati. Sa ove raskrsnice je vodilo šest puteva.

Tri od njih su vodila ka očuvanju Jugoslavije kao federacije. Postavlja se, međutim, pitanje da li je Jugoslaviju trebalo očuvati. Autor ovih redova misli da jeste, jer su u Jugoslaviji najbolje ostvarivane sve glavne vrijednosti koje čine sadržaj nacionalnog interesa svakog jugoslovenskog naroda (ali ne i interes održanja na vlasti republičkih vrhova).

Prije svega, bezbijednost svakog jugoslovenskog naroda bila je veća u Jugoslaviji nego što bi to bila da je svaki jugoslovenski narod imao svoju državu, ili što je to danas. Jugoslavija je bila vojno jača država od bilo kog njenog susjeda, dok danas, svaka država koja jer nastala raspadom Jugoslavije ima bar jednog vojno jačeg susjeda, a neke po nekoliko i to znatno jačih.

Drugo, doskorašnja Jugoslavija je imala takav međunarodni ugled da je njen uticaj u mnogim međunarodnim organizacijama bio veći od uticaja bilo koje druge zemlje, uključujući tu i supersile. Tako na primjer, često se u Generalnoj skupštini UN glasalo onako kako Jugoslavija glasa. Takav ugled nema, niti će vjerovatno ikada imati, ijedna država nastala raspadom Jugoslavije. Ovaj ugled nije počivao samo na Titovoj unutrašnjoj i spoljnoj politici, već u dobroj mjeri i na višekonfesionalnoj strukturi ex Jugoslavije. Katolički Hrvati i Slovenci otvarali su put u katolički svijet i drugima, takođe i Muslimani u muslimanski, a Srbi, Makedonci i Crnogorci u pravoslavni.

Treće, doskorašnja Jugoslavija je svakoj svojoj republici činila veliko tržište, čak i najvećoj - Srbiji – pružala je tržište skoro dva puta veće od njenog, a Sloveniji najmanje pet puta veće od slovenačkog. Komplementarnost privreda bivših jugoslovenskih republika bila je tolika da ona jednostavno nema zamjene, pogotovu ne u susjedima.

Četvrto, u doskorašnjoj Jugoslaviji, tj. u jednoj državi, živjeli su njeni rasuti narodi, tj, svatri najbrojnija naroda: Srbi, Hrvati I Muslimani, koji su u većem broju živjeli u više republika.

Bezboj drugih okolnost takođe je govorilo u prilog očuvanja Jugoslavije – od prijatnog osjećanja da se živi u jednoj prostranoj zemlji bogatoj neponovljivim prirodnim ljepotama, do činjenice da je skoro svaka srpska, hrvatska ili muslimanska porodica imala bar jednog rođaka u mješovitom braku.

Tri puta koji su vodili očuvanju Jugoslavije kao federacije bili su: 1) dislokacija saveznih institucija, 2) prijem Jugoslavije za punopravnog člana Evropske unije i 3) vojni udar.

Dislokacijom saveznih institucija sasijeca se u korijenu secesionizam, separatizam i provincijalni kompleks. U modernim federacijama kakve su Njemačka i Švajcarska, na primjer, pošlo se od toga, pa centralna banka nije u Bonu već u Frankfurtu, a u Švajcarskoj je izvršena takva raspodjela značajnih institucija između Berna, Ciriha i Ženeve da ni obrazovani stranci često ne znaju koji od ova tri grada je glavni. Samo djelimična dislokacija saveznih institucija u glavne gradove bivših jugoslovenskih republika bila je dovoljna da sačuva Jugoslaviju. I za Beograd je možda bilo bolje da se razvija malo više kao centar nauke i umjetnosti, a malo manje kao administrativni centar.

S obzirom na njen geografski položaj, na odmaklost procesa političke i ekonomske liberalizacije u Jugoslaviji i prirodu ranijih aranžmana sa njom, Evropska zajednica je mogla mirne duše da je primi u svoje punopravno članstvo i tako je sačuva od raspada i krvoprolića. Jer, sa prijemom u Zajednicu bio bi relativiziran značaj republičke suverenosti i međunarodnih granica. Prijemom Jugoslavije za svog punopravnog člana Zajednica bi malo izgubila, a puno dobila – moralno, politički i ekonomski. Objašnjenje zašto to nije učinila vjerovatno nije u sferi racionalnog.

Treći način da se sačuva Jugoslavija bio je državni udar koji bi izvela vojska, po ugledu na onaj koji je izvršio Jaruzelski u Poljskoj. Tenkovi na glavnim trgovima svih republičkih i pokrajinskih centara bili bi bolan čin, ali nesumnjivo manje bolan od onog što se desilo.

I četvrti put, u vidu veće decentralizacije centralne vlasti, kroz prihvatanje asimetrične federacije, konfederacije, carinske unije i sl. Vodio je ka očuvanju Jugoslavije, ali na žalost, kao niprethodna tri puta, nije predstavljao želju svih.

Postojao je, međutim, i šesti put - put mirnog razlaza poput onog u Sovjetskom Savezu koji je izabrao Jeljcin, a koji je za buduća povezivanja ostavljao otvorenim sve opcije. Kao svoju pretpostavku ovaj put je imao priznanje republičkih granica za državne tj. međunarodne. Jeljcin je u svom prilazu pošao od činjenice da u Ruskoj federaciji živi 27 miliona ne-Rusa, a u bivšim republikama Sovjetskog Saveza 25 miliona Rusa i da se prema sudbinama tih 52 miliona ljudi mora odnositi odgovorno i civilizovano.

U Jugoslaviji je, međutim, izabran šesti, najgori put - put krvavog razlaza. Taj izbor tj. rat između tri naroda zajedničkih etničkih korijena i istog jezika, za sva tri naroda ima apokaliptične posljedice. Štete su, međutim različito kombinovane. Kod jednog naroda su apokaliptične razmjere bioloških gubitaka (ali su veliku i kod druga dva, uglavnom u vidu trajne emigracije i odricanja od nacionalnog identiteta), kod drugog - moralnih šteta, jer je straćen moralni kapital stican vijekovima (ali moralna ljaga, zbog nečuvenuh zločina, pala je praktično na cio Balkan), kod trćeg - teritorijalnih gubitaka koji su teritoriju države pretvorili u apstraktnu sliku (a slično su prošla dva druga naroda, samo u nešto manjoj mjeri).

Materijalne štete su takođe velike, pri čemu su najveće one pretrpljene u vidu neostvarenog dohotka, dok su one u vidu razaranja materijalnih dobara i troškova vojski znatno niže.

Neostvoreni dohodak nije manji od 150 milijardi dolara. Veliko je pitanje kada će ukupna međunarodna pomoć čitavom prostoru doskorašnje Jugoslavije dostići 3 milijarde dolara, tj. svega dva odsto neostvarenog dohotka.

(“Republika”, 1-31 avgust 2004.)

Džemal Hatibović

Prof. dr Džemal Hatibović

TAKOZVANA INSAJDESKA PRIVATIZACIJA, ILI, PERSONALIZACIJA I PRIVATIZACIJA

*”Ne samo moral i zakoni, već - i vlast, i
vlasništvo, i znanje - obavezuju!”*

Dž. H.

Da su ideolozi ekonomske tranzicije, u pogledu vlasništva, jasno razlikovali personalizaciju i privatizaciju i da su prvoj dali prednost, na prostorima bivše Jugoslavije bio bi nastao jedan personalistički tj. vrlo pravedan, socijalno odgovoran, human, tržišno orijentisan i vrlo dinamičan ekonomski sistem.

Uvod

„Insajderska privatizacija“ je vrlo često korišćen eufemizam kojim se pokrivaju dva bitno različita procesa transformacije vlasništva iz jednog oblika u drugi ili u druge. Jedan je prodaja i/ili poklanjanje nekog subjekta transformacije u društvenoj svojini (u suštini, gledano iz ugla prava raspolaganja imovinom i dohotkom, u svojini podijeljenoj između države, posloводства i zaposlenih, koja je birokratskim smicalicama pretvorena u državnu) njegovom posloводstvu i na taj način pretvaranje menadžera u vlasnike. Drugi je njegova cjelovita ili djelimična prodaja ili poklanjanje svima zaposlenima u tom subjektu i time pretvaranje svih zaposlenih u suvlasnike.

U prvom slučaju posrijedi je privatizacija, jer se procesom transformacije uspostavlja privatno vlasništvo posloводства i time najamni odnos između njega i zaposlenih. Nema privatne svojine bez najamnog odnosa i bez eksploatacije niti najamnog odnosa bez privatne ili državne svojine! Drugim riječima govoreći: tamo gdje su svi dohoci radni i gdje nema najamnog odnosa i eksploatacije posrijedi je lična svojina. Takođe, i država može poslovati kao privatni vlasnik! Najamni odnos, pak, ponižavajući je za ljudska bića (pogotovu u XXI stoljeću) i zato je u pravu Dejvid Iving, urednik časopisa „Harvard Business Review“, kada kaže da je američki građanin, kada prekorači prag kompanije ili ureda u kojem radi, u radno vrijeme, gotovo lišen svojih ljudskih prava od ponedjeljka do petka (citirano u John Naisbitt, *Megatrends*, Warner Books, New York 1984, p. 201). Privatna svojina tj. privatna imovina koju mnogi nazivaju i kapitalom, postoji u svim klasnim društvima, ali je samo u kapitalizmu dominantan oblik svojine nad sredstvima za proizvodnju.

U drugom slučaju, pak, uspostavlja se susvojina svih zaposlenih pa tu nema najamnog odnosa, dohodaka od kapitala i eksploatacije i zato je takvu svojinsku transformaciju pogrešno označavati privatizacijom. Pošto se ovim drugim oblikom svojinske transformacije uspostavlja

grupna lična (personalna) svojina (svih) zaposlenih, najprikladnije je taj proces nazvati personalizacijom, a ekonomski sistem u kojem bi taj oblik svojine bio dominantan, **personalizmom**. Ekonomija, međutim, nema monopol na upotrebu izraza personalizam – on se koristi i u mnogim drugim oblastima: u umjetnosti, psihologiji, filozofiji, religiji, politici itd., pri čemu je njegovo shvatanje primjereno svakoj od tih oblasti.

Oba pomenuta procesa – privatizacija i personalizacija – ako se odvijaju unutar istog subjekta, što nije rijedak slučaj, jesu insajderski, ali, budući da se suštinski razlikuju kao “babe i žabe” (jer, pravi antipod privatnoj je lična svojina, a ne državna koja se često pretvara u birokratsku tj. grupnoprivatnu) duboko je pogrešno označiti ih jednim, istim izrazom („privatizacijom”), osim kada se ima za cilj da se prikrije suštinska razlika između ova dva procesa i dva oblika vlasništva. Kada se međutim, neki subjekt transformacije proda ili pokloni autsajderima, bez obzira da li su posrijedi domaća ili strana, fizička ili pravna lica, obični građani ili menadžeri, jasno je da je posrijedi privatizacija, jer njihov dohodak će poticati od kapitala, a ne od njihovog rada! Zaposleni koji posjeduju akcije preduzeća u kome radi je lični vlasnik, a ako ima akcije i u nekom drugom preduzeću je istovremeno i privatni vlasnik.

Praksa

Zakoni o vlasničkoj transformaciji, koji su usvajani u državama nastalim raspadom Jugoslavije, predviđali su mogućnost kako autsajderske (od strane domaćih i inostranih pravnih i fizičkih lica), tako i insajderske privatizacije u raznim njihovim kombinacijama i uz preovladavanje jedne od njih. U pojedinim slučajevima preovlađivala je autsajderska u korist stranih, a u drugim u korist domaćih subjekata, dok je u trećim slučajevima bila naglašeno prisutna personalizacija.

Šire gledano, pak, vidimo da personalizaciju državnog sektora, tj. prodaju i/ili poklanjanje državnih preduzeća zaposlenima u njima, danas predviđaju zakonodavstva pedesetak zemalja u tranziciji i ekonomski manje razvijenih zemalja. Primitivni predstavnici novih vlasničkih kvazielita u balkanskim zemljama napadaju personalizaciju kao „naivan“ i „populistički“ koncept, kojem upućuju više krupnih prigovora.

Prvi prigovor je bio da će zaposleni, postavši suvlasnici, ostvarenu dobit kanalisati u zarade pa tako neće biti novih investicija, modernizacije i povećanja proizvodnje. To se, međutim, pokazalo netačnim, jer su u mnogim slučajevima zaposleni (čije se učešće u vlasništvu kretalo između 10 i 100%) pristajali na privremeno zamrzavanje ili na smanjivanje zarada i znatno produžavanje radnog vremena dok se preduzeće ne izvuče iz teškoća i modernizuje.

Drugi prigovor je bio da će djelimična ili potpuna personalizacija državnih (ranije: društvenih i javnih) preduzeća zadržati stara, birokratizovana posloводства što se pokazalo samo djelimično tačnim i to uglavnom u slučajevima kada su posloводства bila uspješna pa nije bilo ni potrebe da se zamjenjuju, dok su neuspješna brzo smjenjivana i na njihova mjesta dovođena nova.

Treći prigovor je bio da će susvojina zaposlenih onemogućiti otpuštanje neodgovornih, nekvalifikovanih i suvišnih zaposlenih, ali se u većini slučajeva rješenje našlo u mijenjanju ponašanja i odnosa prema radu, dokvalifikaciji i prekvalifikaciji zaposlenih, a u nekim slučajevima i otpuštanju.

Četvrti prigovor je bio da će personalizacija tj. uvođenje u vlasništvo svih zaposlenih obeshrabrili priliv stranog kapitala, ali je i taj prigovor otklonila sama praksa – strani kapital je imao više povjerenja u personalizovana nego u državna, a često, više nego i u privatna preduzeća i priticao u njih u rastućem obimu (primjer Čilea).

Peti prigovor je bio da se personalizacijom, u slučajevima velikih uspješnih preduzeća, državna (prethodno društvena, javna) svojina pretvara u grupnoprivatnu, ali se to moglo lako izbjeći kroz povećanje učešća strateških fondova (tj. fondova zdravstva, obrazovanja, nauke, kulture, penzionog osiguranja i socijalnog staranja) u procesu personalizacije, srazmjerno bespovratnim ulaganjima spoljnih izvora u ta preduzeća.

U cjelini gledano, personalizacija je u uspješnim zemljama u tranziciji, kao i uspješnim zemljama u razvoju, u mnogim slučajevima dala izvanredne rezultate: porast proizvodnosti rada i proizvodnje, porast vrijednosti akcija, a nerijetko, i znatan porast zaposlenosti. Lična inicijativa i stvaralaštvo velikog broja zaposlenih pokazali su se djelotvornijim u povećanju ekonomske efikasnosti nego privatna inicijativa pojedinih vlasnika ili njihovih najmljenih menadžera. Pokazalo se naime da, zapravo, zavisno od izabrane strategije tranzicije, jedna zemlja može ući u „tranzicioni prosperitet” ili u „tranzicionu krizu”. I, najvažnije, sasvim drugačije se osjeća onaj ko radi u preduzeću u kome je suvlasnik od onog ko je u njemu najamni radnik!

Kada su, pak, posrijedi ekonomski razvijene zemlje, u njima je process jačanja privatnog sektora na račun državnog, ili ličnog, uglavnom završen, a u toku je obrnuti proces – jačanja ličnog na račun privatnog. Prvo, to je posljedica strukturnih promjena u proizvodnji i zaposlenosti tj. širenja, terciarnog, kvartarnog i kvintarnog sektora u kojima mnogo manje nego u sekundarnom dolazi do izražaja ekonomija obima tj. masovna proizvodnja dobara i usluga i u kojima je kritična masa kapitala (kapitala potrebnog za osnivanje i poslovanje preduzeća) znatno manja.

Drugo, u stalnom je porastu postotak zaposlenih koji, uz manje ili veće popuste, kupuju dionice preduzeća u kojima rade. Treće, nije više rijedak slučaj da bankrotirane privatne i državne kompanije otkupljuju njihovi zaposleni, a ima slučajeva, naročito u Skandinaviji, da ostarjeli vlasnici koji ostanu bez potomstva, svoje kompanije poklanjaju svojim zaposlenima. Zahvaljujući svim ovim načinima personalizacije, u SAD se na primjer, u većinskom vlasništvu zaposlenih našlo oko 15.000 malih, srednjih i krupnih kompanija od kojih neke imaju na desetine hiljada zaposlenih, a medju njima je najveća United Airlines koja je sredinom 2010. godine imala 48.000 zaposlenih ! Čak i neke džinovske firme u svijetu, od svog osnivanja su u vlasništvu zaposlenih. Najpoznatija i jedna od najuspješnijih kineskih transnacionalnih kompanija u ublasti informacionih tehnologija - džinovski „Huavej“ - u vlasništvu je zaposlenih u toj kompaniji! Na kineskom tržištu danas se takmiče velike kompanije od kojih su

jedne u državnom, druge u privatnom, a treće u ličnom vlasništvu. U ukupnom razvoju Japana poslije Drugog svjetskog rata vrlo značajnu ulogu odigralo je objektivno informisanje javnosti čemu je poseban doprinos dao dnevni list sa višemilionskim tiražom „Asahi šimbun“ koji je u ličnom tj. u vlasništvu zaposlenih u njemu!

Kako u ekonomski razvijenim tako i u zemljama u razvoju kompanije u vlasništvu zaposlenih pokazale su se ne manje ekonomski efikasnim od onih u privatnom vlasništvu. Istina, dešava se da i neke kompanije u vlasništvu zaposlenih bankrotiraju (najčešće kada ih desničarska vlada skriveno ili otvoreno diskriminiše), ali, zar još češće ne bankrotiraju kompanije koje su u privatnom vlasništvu ?

Nema sumnje, dakle, da je u odnosu na privatnu, lična svojina, u najmanju ruku, slično ekonomski efikasna, a u nizu aspekata superiorna. Ona zaposlenog čini partnerom u procesu rada i ekonomski nezavisnim, pa time slobodnim, dostojanstvenim, ponosnim i intimno zadovoljnim.. Ona ga najviše motiviše da radi, da stvara (a čovjek je čovjek u mjeri u kojoj je stvaralačko i moralno biće) i da čuva to što je stvorio. Istina, strah od gubitka posla često je jači potsticaj radu nego želja za većim dohotkom, ali taj strah bitno smanjuje čovjekov kvalitet života! Lična svojina jedini je čvrst temelj istinske demokratije. I lična i privatna svojina mogu biti pojedinačne (individualne) ili skupne (grupne, udružene, kolektivne, zajedničke), a i pojedinac i skupina mogu posjedovati i ličnu i privatnu imovinu istovremeno te tako jedan dio dohotka sticati radom, a drugi kapitalom! Lična svojina je čvrsta brana kriminalizaciji, dehumanizaciji, raznim oblicima agresivnosti, kao i komercijalizaciji onog što ne bi smjelo biti na tržištu (kao što su na primjer, istina, pravda, čast, dostojanstvo i druge vrijednosti).

Upravo zato ona i postoji otkako postoji ljudsko društvo, tj. najstariji i najtrajniji je oblik svojine koji postoji u svakoj zemlji, u svim vremenima i svim društvenim sistemima. Lična, a ne privatna svojina, prirodno je pravo čovjeka! Problem je samo što je rijetko kada bila ili ostala dominantan oblik svojine u svim oblastima ekonomskog života. Danas je apsolutno dominantan oblik vlasništva u svim republikama i pokrajinama bivše Jugoslavije u tri važna elementa ekonomskog bogatstva i to su: znanje, stanovi i kuće, zemlja na selu (a možda, uskoro, i zemljište u gradu).

Mada se i lična svojina najčešće naziva privatnom, samo je ona prava suprotnost privatnoj, a ne državna ili društvena, jer se one, najčešće pretvaraju u birokratsku tj.u grupnu privatnu svojinu, pogotovu ako je društvo nedemokratsko. Zanimljivo je da su elite vlasti u svim bivšim republikama Jugoslavije, prije nego su izvršile privatizaciju ili personalizaciju, društveno vlasništvo (koje je bilo oblik podijeljenog vlasništva između menadžera, zaposlenih i države, što se vidjelo kroz raspodjelu novostvorene vrijednosti) , birokratskom samovoljom, pretvorile u državno !

Ovdje, međjutim, ne treba izgubiti iz vida i činjenicu da lična svojina, bilo pojedinačna, bilo udružena, nije najbolji oblik svojine u svim oblastima, već je to u nekim oblastima državna ili javna. Mnoge ustanove državne uprave, zdravlja, obrazovanja, nauke i kulture treba da budu u

državnoj svojini. Isto tako jedan dio ekonomske infrastrukture treba da ostane u državnoj svojini, jer je privatizacija javnih preduzeća koja su monopoli često vrlo rizična (može se desiti da radnici daju jednu trećinu svoje zarade samo za vodu ako se privatizuje vodosnabdijevanje, kao što je to bio slučaj u nekim latinoameričkim zemljama !). Državni monopoli su, naime, ponekada prilično bezopasni u poredjenju sa privatnim, ili, eventualno, personalnim ! Jer, treba imati u vidu da u društvu, pored ličnih i privatnih (pojedinačnih, ili, grupnih), postoje i opštedruštveni tj. javni interesi pa su za njihovu realizaciju potrebne, kako lična i privatna, tako i javna ili državna svojina i inicijativa! Mudrost se zapravo i sastoji u izboru najbolje kombinacije lične, private i državne svojine kao i najbolje varijante svake od njih, jer tih varijanti ima puno!

Personalizacija u Jugoslaviji – jedan pogled unazad

U toku Drugog svjetskog rata jugoslovenski komunisti su imali dva glavna, jasno proklamovana cilja: 1) oslobodjenje zemlje od stranih okupatora i njihovih saradnika i 2) davanje zemlje seljacima i tvornica radnicima. Prvi cilj je ostvaren uz pomoć Saveznika, ali najviše vlastitim snagama kroz Narodnooslobodilačku borbu. Drugi cilj međutim, nije ostvaren. Nakon rata, umjesto obećane personalizacije, izvršena je etatizacija. Prvo je kroz agrarnu reformu oduzeta privatna svojina nad krupnim posjedima i zemlja, manjim dijelom, personalizovana (data sitnim obrađivačima), a većim dijelom data državnim kombinatima. U slijedećoj fazi, i sitni posjed, koji je bio u ličnoj svojini seljaka, podržavljen je kroz nasilnu kolektivizaciju i stvaranje zemljijskih zadruga. Pošto su oduzimanje i etatizacija sitnih i raštrkanih seoskih imanja imali katastrofalne posljedice po proizvodnju i društvenu klimu na selu, od njih se odustalo i ponovo je izvršena personalizacija tj. zemlja je vraćena seljacima u ličnu svojinu, osim velikih posjeda koji su ostali u državnom vlasništvu, a na kojima je bilo moguće organizovati modernu poljoprivrednu proizvodnju velikog obima.

U ostalim privrednim, kao i vanprivrednim djelatnostima, kroz nacionalizacije, konfiskacije i druge mjere izvršena je etatizacija tj. podržavljenje privatnog, a dobrim dijelom i ličnog sektora privrede. Ubrzo se, međutim, vidjelo čemu vodi totalna etatizacija ekonomskog života, pa je vlast napravila tri koraka naprijed -- kroz uvođenje samoupravljanja zaposlenih, tržišnoplanskog umjesto komandnog regulisanja privrednih tokova, kao i kroz dozvoljavanje vrlo ograničene lične svojine nad stanovima i lične svojine i inicijative u zanatstvu, uslugama i pojedinim drugim sitnim djelatnostima. Samoupravljanje je bilo dobra ideja, ali samo kao škola i prvi korak u smjeru davanja preduzeća zaposlenima tj. u smjeru personalizacije. Jugoslovenski komunisti su, međutim, ostali na tom prvom koraku. Obmanuli su zaposlene i nisu htjeli da preduzeća predaju zaposlenima (i strateškim fondovima). Samoupravljanje se tako velikim dijelom pretvorilo u farsu: zaposlenima se pružala iluzija da su oni vlasnici i da oni odlučuju o svojoj sudbini i sudbini preduzeća, a u stvarnosti su mnoge ključne poluge odlučivanja ostale u rukama partijske birokratije.

Postavlja se pitanje: zašto su jugoslovenski komunisti, nakon pobjede u ratu, prvo obmanuli i seljake i radnike, a onda grešku, samo donekle, ispravili samo u slučaju seljaka?

Razloga za to ima više, a ovdje ćemo pomenuti dva glavna, od kojih je jedan ideološke, a drugi interesne prirode.

Ideološki razlozi etatizacije

Kada je posrijedi ideologija, jugoslovenski komunisti su, slično ostalim komunistima, u Karlu Marksu našli glavni izvor inspiracije za svoju ideologiju, politiku i praksu. U oblasti, pak, svojinskih odnosa, Marks je napravio dvije fatalne greške, od kojih je jedna bila semantičke, a druga suštinske prirode.

Prvo, Marks je dva antipodna oblika svojine, kao što su lična i privatna, označio isto -- kao privatnu – i tako svoj odijum i odijum ranih socijalista prema privatnoj svojini proširio i na ličnu. Iako je uočavao suštinsku razliku između ova dva oblika svojine on ju je terminološki minimizirao pa je ličnu nazvao „**individualnom privatnom svojinom**”, a privatnu „**kapitalističkom privatnom svojinom**”. Marks je, dakle, ličnu svojinu podveo pod privatnu, dok su građanski ekonomisti privatnu podvodili pod ličnu, a i jedno i drugo je bilo velika greška!

Druga Marksova velika greška bilo je njegovo mišljenje da ličnu svojinu nad sredstvima za proizvodnju treba uništiti! On u “Kapitalu” na primjer, piše : „Radnikovo privatno vlasništvo na njegovim sredstvima za proizvodnju jeste osnova sitne radinosti... za ovaj način pretpostavka je rasparčanost zemlje i ostalih sredstava za proizvodnju... Htjeti ovjekovječiti ovaj način proizvodnje (kojem Marks ne daje nikakav poseban naziv! prim. naša) značilo bi, kako to s pravom kaže Peker (Pequeur) dekretirati opštu osrednjost... On mora biti uništen i biva uništen” (Kapital, Svezak I, Kultura, Zagreb 1952, str.682). Marks je, očito, imao na umu Kenejeve proračune ekonomije obima i prednosti proizvodnje na krupnijim posjedima u poljoprivredi, a nasjeo na Pekerova shvatanja, po svoj prilici zato što je imao na umu prednosti industrijske nad manufakturnom proizvodnjom, a gubio iz vida da se i lična svojina, isto kao i privatna, može udruživati, te na taj način obezbjeđivati krupna tj. masovna proizvodnja i ostvarivati ekonomija obima! On ni u snu nije predviđao da će i 150 godina poslije objavljivanja Kapitala, čak i u ekonomski najrazvijenijim zemljama, gazdinstva u ličnoj svojini u poljoprivredi i sitna (najčešće porodična) i srednja preduzeća u većini privrednih grana igrati značajniju ulogu u ukupnoj proizvodnji dobara i usluga i u zaposlenosti nego krupna preduzeća ! Ustvari, i danas su sve razvijene privrede, nužno, samo različite kombinacije krupnih, srednjih i malih preduzeća!

Prihvativši Marksove ideje komunisti su, po preuzimanju vlasti, gotovo svuda oduzimali ne samo privatnu nego i ličnu svojinu nad sredstvima za proizvodnju i tako upropašćivali poljoprivredu, zanatstvo, sitnu industriju, trgovinu i druge usluge, dakle, one djelatnosti u kojima je motorna snaga napretka upravo lični interes i lična inicijativa miliona ljudi. Zadržavajući do posljednjeg časa državnu svojinu kao dominantan oblik svojine u gradskoj privredi, upravo su komunisti spriječili nastanak dominantnog personalističkog ekonomskog sistema, te tako

kumovali restauraciji kapitalističkog ! Desilo se ono što se tako često dešava u politici -- ostvareni su ciljevi suprotni ispočetka hotjenim i željenim i tako se krug zatvorio!

Interesi partijske birokratije

Odbijanje jugoslovenskih komunista da preduzeća predaju zaposlenima i strateškim fondovima (što se ponekada, mada vrlo stidljivo predlagalo), pored pomenutih ideoloških razloga, bilo je interesno motivisano, jer partijska birokratija nije pristajala da izgubi ekonomsku moć i uticaj, što bi se neizbježno desilo da je preduzeća predala zaposlenima. Taj svoj stav je opravdavala odijumom prema „grupnoj” svojini, ne hajući mnogo što bi te grupe, uzete zajedno, bili milioni čestitih, marljivih i skromnih ljudi čijim znanjem, znojem i odricanjima su i izgrađivana mnoga preduzeća, a prećutkujući činjenicu da je upravo „društvena” svojina, u odsustvu demokratije, ustvari, najviše bila oblik uskogrupne svojine povlašćenog sloja partijske birokratije.

Paradoks svoje vrste bila je okolnost da se personalizaciji državnih (društvenih) preduzeća u Jugoslaviji najenergičnije suprotstavljao jedan Slovenac (Edvard Kardelj), a da je u devedesetim godinama prošlog stoljeća, u procesu ekonomske tranzicije, upravo Slovenija otišla dalje nego ijedna bivša jugoslovenska republika u personalizaciji državnog sektora, i zahvaljujući, pored ostalog, i toj činjenici, ostala ekonomski i socijalno najuspješnija.

Iz pomenuta dva glavna razloga (a ima i drugih, uključujući tu i neznanje naučne, ideološke i političke elite), jugoslovenski komunisti (a i komunisti istočnoevropskih zemalja) su propustili jedinstvenu istorijsku priliku da „državnu”, „društvenu” i „javnu” (ustvari, najviše partijskobirokratsku) svojinu, bez krvi i suza, nasilja i prevare, a uz odobravanje gotovo cijelog stanovništva, transformišu u pojedinačnu ili udruženu ličnu svojinu zaposlenih (sa precizno određenim titularima i udjelima svakog zaposlenog u vlasništvu) nad preduzećima što bi, zajedno sa ličnom svojinom nad znanjem, stanovima u gradovima i zemljom na selu, bilo omogućilo nastanak jednog unikatnog, superiornog ekonomskog i ukupnog društvenog sistema koji je mogao da bude prirodan nastavak etatizma i samoupravljanja i njihove mirne evolucije i transformacije. Da bi zavarali zaposlene građane, političari su im međutim, često obezbijedivali podjelu akcija u preduzećima u kojima nisu bili zaposleni !

Dok je nakon revolucija, komunistička eksproprijacija pogodila manjinu (mada prilično brojnu, čija imovina je bila samo djelimično plod znanja, znoja i odricanja te manjine) i bila bar djelimično legitimna i, uglavnom, zasnovana na odgovarajućim zakonima, tranzicijska eksproprijacija je pogodila značajnu većinu (a u korist šake novobogataša), odnosila se na ekonomsko bogatstvo koje je bilo najviše plod znanja, znoja i odricanja te većine, i zato je tranzicijska eksproprijacija bila u velikoj mjeri nelegitimna i vrlo često i nelegalna !

Privatizacija personalizovanog sektora

Empirijska istraživanja, vršena u osamdesetim godinama prošlog stoljeća u SAD i Zapadnoj Evropi, pokazala su da, u datom tržišnom ambijentu, ekonomska efikasnost u srednjim i krupnim kompanijama uopšte ne zavisi od oblika svojine, već od nekih drugih činilaca! Ta istraživanja pokazala su da u gotovo svakoj zemlji postoje kako uspješna, tako i neuspješna srednja i krupna preduzeća, kako u privatnoj, tako i u državnoj i u svojini zaposlenih! Zato se kao ključno postavilo pitanje: šta je to zajedničko kod svih uspješnih preduzeća, nezavisno od oblika svojine? Utvrdilo se da su to dva ključna činioca: 1) lični kvaliteti onih koji vode preduzeća, bez obzira da li su to vlasnici, suvlasnici ili, najčešće, najmljniji menadžeri (koji, najčešće, u srednjim i krupnim preduzećima, bez obzira na oblik svojine, imaju ključnu upravljačku funkciju) i 2) doprinos zaposlenih unapređenju tehnologije i organizacije kao i učešće u pripremanju i donošenju odluka.

Zato privatizacija u zemljama u tranziciji nije mogla imati kao glavni racionalan cilj povećanje ekonomske efikasnosti, već nešto drugo. Elite vlasti i poslovodne elite u zemljama u tranziciji su naime, u privatizaciji ogromnog fonda državne imovine, prije svega, vidjele priliku da se one, i sa njima blisko povezane razne druge grupe, transformišu u novu elitu, tj. novu klasu kapitalističkih vlasnika. Budući međjutim, da nisu raspolagale finansijskim sredstvima potrebnim za kupovinu preduzeća one su se, nužno, morale kriminalizovati! (uostalom, mnoga velika bogatstva u starim kapitalističkim zemljama stečena su na neki od protivzakonitih ili nemoralnih načina!). Zato su, s jedne strane, vještački izazivale: krize, obezvrijeđivanje imovine i stečaje preduzeća (što se na razini privrede kao cjeline manifestovalo kao tranziciona ekonomska kriza, za razliku od tranzicionog prosperiteta zemalja koje su usvojile drugačije strategije ekonomske i ukupne tranzicije, kao na primjer, Kina), a onda, kupovine tih preduzeća, često, u bescijenje pa zatim, prodaje dijelova tih preduzeća po višim cijenama. Tako se u prilično egalitarnim društvima kakva su bila etatiistička, masovna kriminalizacija pretvorila u gotovo nužnu pojavu!

Do kritične mase finansijskih sredstava potrebnih za kupovinu preduzeća dolazilo se raznim metodima. Jedan je bio pribavljanje finansijskih izvora kroz razne finansijske manipulacije i malverzacije. Drugi je bilo sklanjanje i skrivanje u inostranstvu ogromnih iznosa deviznih sredstava države i građana, njihova privatizacija (ustvari krađa) i onda njihovo korišćenje u procesu privatizacije u vlastitoj zemlji preko firmi registrovanih u inostranstvu. Treći način je bilo ratno profiterstvo i ratna pljačka koju je obavljao društveni talog, a kojoj su elite vlasti „kumovale” i kroz složen sistem kanala u njoj učestvovala, ili se njome na razne načine okoristile. Tako se u zemljama u tranziciji, privatizacija nužno našla u vrlo prisnoj interakciji sa kriminalizacijom, jer su jedna drugu zahtijevale, podsticale i hranile. Takođe se tako stvarala nova poslovna kvazielita koju čine bivše poslovodne i elite vlasti i istaknutiji članovi podzemlja, a i jedni i drugi i treći, sem rijetkih izuzetaka, bez dara da stvaraju nova bogatstva, već samo da na razne načine ponovo raspodjeljuju već stvorena i da ih troše. Četvrti izvor kapitala potrebnog

za privatizaciju bilo je inostranstvo koje je, nekad po adekvatnim, a nekad po simboličnim cijenama, pokupovalo mnoge dragulje iz nacionalnog blaga zemalja u tranziciji.

Proces privatizacije obogaćen je međjutim, i jednim neobičnim fenomenom – prodajama, i to najčešće stranom kapitalu, u znatnoj mjeri personalizovanih preduzeća! Zaposleni koji su, u većoj ili manjoj mjeri, postali suvlasnici nekih vrlo uspješnih preduzeća, prodali su svoje akcije stranim kompanijama i tako svoj personalistički tj. partnerski status zamijenili najamnim odnosom. Postavlja se pitanje: zašto ?

Teško je kazati da li su personalizovana preduzeća bila uspješna zato što su bila personalizovana ili su bila personalizovana zato što su bila uspješna, ali je činjenica da su zaposleni i penzioneri tih preduzeća (kao što su u Srbiji, na primjer, Apatinska pivara, Hemofarm, Duvanska industrija Niš, Beočinska cementara i druga) sa zadovoljstvom ta preduzeća prodali, i to stranim kompanijama ! To zadovoljstvo se može objasniti većim brojem činilaca. Prvo, posloводства tih preduzeća bila su naklonjena svojim zaposlenima pa su im blagovremeno podijelila besplatne akcije i omogućila kupovinu dodatnih pod povoljnim uslovima tako da su svi zaposleni došli u posjed značajnih paketa akcija. Drugo, nenavikli da svoju imovinu drže u akcijama, većina zaposlenih vidjela je u gotovom novcu mnogo veću sigurnost kao i mogućnost da odmah zadovolji mnoge svoje potrebe i ostvari mnoge svoje želje! Treće, uspješna preduzeća su prodavana, uglavnom, kompanijama iz razvijenih zapadnih zemalja tj. zemalja sa modernim menadžmentom, savremenim radnim zakonodavstvom, jakim sindikatima, razvijenom socijalnom i ekološkom svijesću i politikom, što je sve zaposlenima davalo određene garancije u pogledu sigurnosti zaposlenja, visine zarada i otpremnina i zaštite njihovih prava.

Sve te okolnosti doprinijele su da se zamjena suvlasničkog, partnerskog odnosa najamnim ne doživljava tragično, djelimično zahvaljujući i tome da se i većina zaposlenih u sličnim preduzećima našla u najamnom odnosu neposrednom privatizacijom državne (društvene) imovine. Tako se krug svojinske transformacije jednog broja uspješnih preduzeća: društvena svojina - državna svojina – lična svojina – privatna svojina, brzo zatvorio ! Istina, pojedina druga, više ili manje personalizovana preduzeća, nisu, bar do sada, izrazila želju da se prodaju tj. da se u potpunosti privatizuju!

Da je Marks napravio jasnu semantičku razliku između privatne i lične svojine i da se nije zalagao za uništenje lične svojine nad sredstvima za proizvodnju, ili, da su komunisti malo manje izučavali i usvajali Marksa, a mnogo više Džona Stjuarta Mila, ili da su jugoslovenski komunisti u potpunosti ostvarili svoje obećanje koje su davali u toku Narodnooslobodilačkog rata: „zemlja seljacima, fabrike radnicima” tj. da su uskoro po uvođenju samoupravljanja, preduzeća u državnoj svojini poklonili i prodali zaposlenima i strateškim fondovima: zdravstva, obrazovanja, nauke, kulture, penzionog osiguranja i socijalnog staranja, ili da su ideolozi

tranzicije, u pogledu transformacije vlasništva, znali da jasno razlikuju personalizaciju i privatizaciju i da su prvoj dali prednost, u Jugoslaviji bi bio nastao jedan personalistički tj. jedan vrlo pravedan i na prirodnom pravu zasnovan (jer je lična svojina mnogo više od private svojine, prirodno pravo čovjeka), socijalno odgovoran, human, tržišno orijentisan i vrlo dinamičan ekonomski sistem. Koliko je personalizam socijalno odgovoran i human najbolje se ilustruje svojinskom transformacijom u oblasti stanovanja: da su stanovi u svojini preduzeća, ustanova i države, privatizovani tj. prodati, uz razne malverzacije, onima koji imaju novca, a ne stanarima tj. da nisu personalizovani, u svim novim državama - bivšim republikama Jugoslavije - ubrzo bi bila nastala eksplozivna socijalna kriza džinovskih razmjera ! Ovako, sve novonastale države iz bivše Jugoslavije izbile su u vrh svjetske rang liste zemalja po postotku stanara koji su istovremeno i vlasnici kuća i stanova u kojima stanuju!).

Nakon što su se i komunizam i socijalizam pokazali kao utopije, a realno ispoljili bilo kao meki etatizam (titoizam u Jugoslaviji od početka pedesetih i tengizam u Kini počev od kraja sedamdesetih godina prošlog stoljeća) ili kao surovi etatizam (staljinizam u Sovjetskom Savezu i maoizam u Kini) ili kao blaže ili surovije diktature vrhova partijske birokratije, personalizam bi se, da je bio prihvaćen, dokazao kao model društva sa izrazito jakom i slojevitom srednjom klasom i marginalno prisutnim najnižom i najvišom klasom (tj. kao društvo sa vrlo malim imovinskim razlikama među građanima) , kao osnova istinske demokratije, pune slobode, inicijative i stvaralaštva gotovo svih građana. Medjutim, umjesto obećane personalizacije, prvo se provodila etatizacija kroz podržavljenje sredstava za proizvodnju, zatim njihova deetatizacija kroz podruštvljavanje uvođenjem samoupravljanja pa onda opet etatizacija i, na kraju, njihova privatizacija i reprivatizacija (kroz restituciju). Komunisti su tako radničku klasu kojoj su bili na čelu, prvo obmanuli, a zatim je, u procesu tranzicije, ponegdje samostalno, a ponogedje u saradnji sa novim kvazi-elitama vlasti, prodali novoj klasi vlasnika, dok su ponegdje to učinile same nove kvazi-elite.

Privatizacija sredstava za proizvodnju (uz marginalno prisustvo personalizacije), pak, zbog izražene egalitarnosti društava i ambijenata i načina na koji se provodila, neizbježno je dovela do velike kriminalizacije i varvarizacije društava u tranziciji i gotovo likvidacije srednje klase. Da su društvena preduzeća personalizovana umjesto što su etatizovana pa privatizovana, ne bi bile moguće ni kriminalizacija društva niti džinovska pljačka državne (a prethodno,društvene) imovine! Da je na prostorima bivše Jugoslavije izvršena personalizacija, bilo bi došlo do tranzicionog prosperiteta, a sa privatizacijom je došlo do tranzicione krize, a u mnogim slučajevima i ekonomskog sunovrata! Proći će mnoge godine, platiće se prevelika cijena da bi se shvatilo da je postojala i da je bila na dohvat ruke jedna realna i racionalna alternativa etatizmu i da to nisu bili ni komunizam, ni socijalizam, ni kapitalizam, već personalizam ! I danas takođe, nakon izvršene tranzicije, racionalna i realna alternativa kapitalizmu ostaje personalizam ! Razumije se, personalizam kao dominantan, ali u simbiozi sa kapitalizmom, etatizmom, komunizmom i socijalizmom u mjeri i u onim oblastima u kojima su oni nužni i poželjni. Jer, svi ekonomski sistemi su samo različiti mozaici sastavljeni od raznih

podсистema, a veliki sistem dobija ime po podsistemu koji je dominantan ! Ustvari, nema bezalternativnog društvenoekonomskog sistema !

Privatizacija, iako jedan od ključnih procesa, ipak je samo jedan dio procesa ekonomske tranzicije, a ekonomska tranzicija samo jedan dio ukupne tranzicije. Ukupna savremena tranzicija pak, sistemski gledano, process je globalizacije kapitalizma, dok je, ideološki gledano - jedna čudna mješavina mirne revolucije i kontrarevolucije; moralno gledano - uglavnom, jedna džinovska prevara; a pravno – prije svega, jedna džinovska pljačka društvene pa državne imovine i njeno pretvaranje u privatnu; socijalno - ona je proces uspostavljanja novog klasnog društva sa mnogo većim socijalnim razlikama.

Da se slučajno istorija poigrala pa da je ostala i nastala jedna personalistička, nesvrstana Jugoslavija, šta bi za nju značila čak i jedna Švajcarska ?!

(Članak „Privatizacija i personalizacija“ objavljen u časopisu „Republika“ br.392 – 395 od 01.11 – 31.12.2006. Ponovo redigovan u aprilu 2013.)